

A főnévvel egyeztetett mutató névmás konstrukciós megközelítésben

Dömötör Éva

PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Újdonságok a szemantikai és pragmatikai
kutatásokban 2018

Az előadás felépítése

- A konstrukció: [Forma] – [Funkció]
- Az [_{DP} ... az/ez_{Agr} +a(z) ... + NP_{Agr}] – [kifejtő deixis] konstrukció

Agr = szám, eset / névutó

- Formai jellemzők
- Funkcionális jellemzők
- Konstrukciókapcsolatok

Konstrukciók

Néhány konstrukciós megközelítés:

- Fillmore 1982, 1988 „construction grammar”;
Fillmore – Kay – O’Connor 1988 idioms
- Goldberg 1995, 2013: Cognitive CG –
argument structure constructions
- Croft 2001; Croft – Cruse 2004: Radical CG

A konstrukció

Közös nevező:

- konvencionalizálódott forma-jelentés társulás
- különböző általánossági szinteken és összetettségben
- a nyelvtan alapegysége a konstrukció
- a nyelvtan maga konstrukciók hálózata
- holisztikus nyelvszemlélet– **morfoszintaxis**, **fonológia**, **szemantika**, **pragmatika**

Az [ez/az_{Agr} + a(z) + NP_{Agr}] általános konstrukció jellemzői

- fonológiailag részben kitöltött
- részben sematikus
- összetett
- produktív
- kontextustól független

Formai jellemzők

- [_{DP} (DP_{nAk} +) **az/ez**_{Agr} + **a/az** (+NumP /AP) + NP_{Agr}]
- **Agr** - Egyeztetés: számban és esetben/ ragszerű („dressed”) névutóban (**eze**kről **az** írókról, **az alatt a papír alatt, e mögött a ház mögött**)
- **DP_{nAk}**: megelőzi a dem-t. *Somának ezt a(z új) feladatát.*
- jelöletlen birtokos nem lehet (DE: **erről a** te Kovács barátod**ról** – attitűdkifejezésre)
- **NumP / AP**: **ez a két (szép) alma, ezt a** tegnapi vásárolt pólót
- Prozódia: a dem hangsúlyos v. hangsúlytalan → kijelölő deiktikus v. csak deiktikus funkció

Funkció: kifejtő deixis

Demonstratívumok a magyarban: az/ez, amaz/emez, azon/ezen, olyan /ilyen, úgy /így, ott / itt

A dem-k funkciója: deixis

- Exoforikus;
 - Endoforikus:
 - A. anafora
 - B. diskurzusdeixis
 - C. „utalószó” (beágyazott mondat feje v. fejének része)
- stb.

Kifejtő deixis/ Kijelölő jelzős szerkezet/ Determináns(duplázás)

deixis minden esetben van, kijelölés csak kontrasztáló kontextusokban - amelyekben a fn-vel megjelölt kategória több példánya jöhet szóba:

- Mellérendelő szerkezetekben: (**ezt a** könyvet ide rakd, azt pedig oda)
- Összehasonlításban: **Ez az** ebéd finomabb volt, mint a tegnapi.
- Fókuszos konstrukcióban: **Ezt a** pitét viszem el (választék: 6 pite)
- Tagadva: Ne **arra a** polcra pakold!(hanem az alatta levőre)
- Kontrasztív topikban: A: Ezek a dobozok még használhatók? B: **Ezek a dobozok** még igen (de ott van az a rengeteg, amelyek már nem).
- Korlátozó értelmű vonatkoztatásban: Itt várakozzanak **azok a** betegek, akiknek időpontjuk van.

A kifejtő és az önálló névmási deixisre egyaránt jellemző használatok I.

Exoforikus deixis: figyelemirányulás (pl. Diessel 2006, 2012)

- palatális / veláris distinkció - a választást befolyásoló tényezők: távolság, deiktikus központ kivetítése, kontrasztáló vs. nem-kontrasztáló kontextus (vö. Laczkó 2008, Tóth – Csatári 2014)
- Indexikális : *Látod **azt a** két lányt? Miért tartogatod **azt/ezt a** korcsolyát a kezében?*
- Szimbolikus: *Nem szeretnék tovább **ebben a városban** élni.*

A kifejtő és az önálló névmási deixisre egyaránt jellemző használatok II.

Endoforikus deixis:

Anafora: szintén van palatális-veláris kettősség (önálló használatban csak veláris)

- *Tegnap megvettem a Száz év magányt. **Ezt a** könyvet senkinek sem fogom kölcsönadni.*
- DE: A: *Tegnap megvettem a Száz év magányt.* B: ***Azt a** könyvet nagyon szeretem!*

Diskurzusdeixis: palatális változat, anaforikus és kataforikus sorrend is:

- Anaforikus: A: *Péterék el fognak válni.* B: *Honnan veszed **ezt a** hülyeséget?*
- Kataforikus: *A mai híradók mind **ezzel a** hírrel kezdődtek: Szilágyi Áron olimpiai bajnok.*

A kifejtő és az önálló nm-i deixisre egyaránt jellemző használatok III.

Utalószó: veláris változat, jellemzően kataforikus sorrend

- *hogy-os mellékmondatnál álló mondatban: Péter cáfolja **azt a** pletykát, hogy válni akar.*
- vonatkoztatással:
- A. restriktív: *Itt várakozzanak **azok a** betegek, akiknek időpontjuk van!*
- B. nem-restriktív: *Miért nem hordod soha **azt a** fehér selyemsálát, amit tőlem kaptál?* (kontextus: nincs több fehér selyemsál)

Csak a kifejtő deixissel: I. A „felidéző-azonosító” konstrukció

Recognitional „felidéző-azonosító” Diessel 1999,
jellemzően veláris

tudod-mire/kire- gondolok értelmezés

„indicate that the hearer is able to identify the referent based on specific shared knowledge” /Diessel 1999: 93/

„discourse new but hearer-old”

- *Nem látta valaki **azt a** kék-fehér csíkos, pomponos kötött sapkát?*
- *A: Hol van Péter? B: Nem tudom. Nyilván **annál a** lánynál.*
- *Csak nézett rám **azzal a** nagy barna szemével...*

A felidéző-azonosító nm- hoz hasonló palatális példák

- Vagy tulajdonnévvel: ***ez a** Kovácsné állandóan leállít beszélgetni.; **Ebből a** Bencéből még lesz valaki.*
- Vagy új diskurzustopikot vezet be: *Van **ez az** álmom. Egy tigris áll velem szemben. [...]*

Csak a kifejtő deixissel II: Az [**Azt a NP-** **(j)é/át!**] konstrukció

- Csak veláris alakkal, csak tárgyeset (birtokszjellel)
- **Bosszankodó felkiáltás**
- ***Azt a kutyafáját / terembúráját! / hét meg a nyolcát/ fűzfán fütyülős rézangyalát!
(szentséges) mindenit! nemjóját!***

Kapcsolatok a konstrukciók között I.

- I. Az [***azzal a lánnyal***] és az [***azt a kutafáját***] típusú konstrukciók öröklik az általánosabb [***ezt/azt a könyvet***] konstrukció tulajdonságait, de a megszorított pragmatikai (és formai) feltételek miatt önálló konstrukcióként elemezhetők
- II. Horizontális kapcsolatok:
 - A. Funkcionális hasonlóságok, átfedések:
 - Az önálló használatú *az/ez* demonstratívumokkal:
exoforikus deixis (indexikális , szimbolikus),
endoforikus deixis (anafora, diskurzusdeixis,
„utalószó”)

Kapcsolatok a konstrukciók között II.

- **B. Formai hasonlóságok/átfedések:**

- I. Rezumptív / topikismétlő névmás:

Pl. A: *Hoztad a könyvet?* B: *Ó, **a könyvet azt** otthon felejtettem.*

- II. Fókuszismétlő névmás:

Pl. *Nem a késésed miatt vagyok dühös. **A szemtelenséged, az** a felháborító.*

- III: azonosító kérdés

Pl. ***Ki az a Péter? Mi az a jelzalog? Mik azok a szabad gyökök? Milyen az a fenntartható fejlődés?***

Következtetések

- A kijelölés a kifejtő deixisnek egy alesete - a kontrasztáló kontextusokhoz társuló funkció
- A konstrukciós megközelítésben „természetesek” (nem kivételesek) azok a specifikus konstrukciók, amelyek az általános konstrukciótól valamilyen tekintetben eltérnek v. megszorítás érvényes rájuk

Szakirodalom

- Croft, William A. 2001. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press, Oxford.
- Croft, William– Cruse, D. Alan 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge
- Dékány, Éva Katalin 2011. *A profile of the Hungarian DP. The interaction of lexicalization, agreement and linearization with the functional sequence*. Disszertáció. The University of Tromsø.
- Diessel, Holger 1999. *Demonstratives. Form, Function, and Grammaticalization*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- Diessel, Holger 2012. Deixis and demonstratives. In Claudia Maienborn – Klaus von Stechow – Paul Pontner (szerk.) *An International Handbook of Natural Language Meaning Vol. 3*. Berlin, Boston: De Gruyter. 2407 – 2431.
- É Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fillmore, Charles 1982. Frames Semantics. In *Linguistics in the Morning Calm*. Hanshin Publishing Company, Seoul, 111-137.
- Fillmore, Charles - Kay, Paul – O'Connor, Catherine 1988. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of *let alone*. *Language* 64: 501–38.
- Goldberg, Adele 1995: *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Kugler Nóra–Laczkó Krisztina 2000. A névmások. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar Grammatika*. Akadémiai Kiadó, Budapest 152–73.
- Laczkó Krisztina 2006. *A magyar névmási rendszer – nyelvtan és funkció*. Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina 2008. A mutató névmási deixisről. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.) *Általános nyelvészeti Tanulmányok XXII*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 309–47.
- Levinson, Stephen C. 2004. Deixis. In Laurence Horn – Gregory Ward (szerk.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Wiley-Blackwell. 97–121.
- Szabó, Veronika 2018. Demonstratives. In Alberti, Gábor–Laczkó, Tibor (szerk.) *Syntax of Hungarian. The Noun and Noun Phrase. Vol. II*. 1026–44.
- Tóth Enikő – Csátár Péter 2014. A főnévi mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban. In *Jelentés és Nyelvhasználat 1*: 67–85.